

İKTİDARIN İDEOLOJİK VE DAVRANIŞSAL ANALİZİ: “İZMİR YAZILI BASIN ÖRGÜTLERİNDE BİR ARAŞTIRMA”

Yrd.Doç.Dr. Ahsen ARMAĞAN*

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, yazılı basın örgütlerindeki iktidar yapısının, ideolojik ve davranışsal perspektiften analizidir.

Çalışmanın kuramsal kısmında, iktidar olgusu, iktidar-ideoloji ve iktidar-davranış ilişkisi kuramsal perspektiften kapsamlı olarak irdelenmiştir.

Daha sonra yazılı basın örgütlerinde;

- *Huber söylemleri yolu ile ve söylem içinde iktidarın inşası ve yeniden üretimi,*
- *Örgütsel davranış açısından iktidarın açık ve örtük biçimleri irdelenmiş ve konu bir alan araştırması ile desteklemiştir.*

Anahtar Kelimeler: *İktidar, İdeoloji, İktidar-İdeoloji İlişkisi, İktidar-Davranış İlişkisi.*

ABSTRACT

The main purpose of this study is analysis of the political power in press organizations through ideological and behavioral perspective.

To examine the above mentioned subject in detail an infrastructure has been established by seeking answers in relation with the subject in general to such questions as what the power is at ideological level, how relationship is established with ideology, how the power-ideology relationship is evaluated through history process and through different organizational perspectives.

Then in press organizations;

- *Establishing and reproducing of the power through and within news discourses,*
- *Explicit and implicit forms of the power are examined and the subject is supported by a field study.*

Key Words: *Political Power, Ideology, Power-Ideology Relationship, Power-Behavior Relationship.*

GİRİŞ

İnsanlığın var oluşundan günümüze kadarki süreçte, mücadele eksenli ve denetim mekanizması olarak görülen iktidar; çok boyutlu ve olumlu-olumsuz pek çok yan anlamlarla yüklü olan bir olgudur.

---

* Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği Bölümü

Bireysel, toplumsal, kurumsal ve davranışsal perspektiften irdelenebilecek bu çok perspektifli olgu, aynı zamanda içinde bulunduğu toplumun genel geçer olan ideolojik örüntüsü ile de yakından ilişkilidir.

Bireysel iktidar bir yana bırakıldığında, kurumsal ve toplumsal iktidar, hangi yönü ile ele alınır alınsın, mutlaka bir gruba ya da sınıfa dayalı, güçlünün savunusunun yapıldığı, ötekilerin (tabi olanların) bilişsel evreni ve eylemleri üzerinde denetim kuran ve bu denetimi kurumsallaştırma çabası içinde olan bir anlayışın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Gene hangi ideolojik bakış açısı ile yaklaşırsa yaklaşılsın (liberal, marksist, dini, ataerkil feminist-vb.) iktidar ideolojilerle yakından bağlantılıdır. İdeolojiler bir dünya görüşü, sınıf bakışı, anlamlar, değerler ve inançlar sistemi olarak (McLallen, 1999: 55-60) tıpkı önyargılar, kanaatler, tutumlar ve tasarımlar gibi, toplumsal bilişlerin oluşumunda ve davranış örüntülerinin gerçekleştirilmesinde güdüleme işlevi gören, karmaşık bir izafet çerçevesi (şeması) sunarlar (Anderson, 1994: 18). Bu nedenle iktidar ve ideoloji arasındaki sıkı bağ, ideolojilerin bilişsel şemalar içine kodlanarak iktidarı harekete geçirmesinden kaynaklanır. Bu yolla iktidarlar, kendilerini yeniden üretebilirler. Bu bağlamda; belirli ideolojiler doğrultusunda yapılan, örgütlü insan topluluklarını ifade eden sivil toplumun da iktidar ve ideoloji kavramları ile yakın ilişkisinden söz edilebilmektedir. Buna göre; çeşitli ideolojilerden beslenen sivil toplum “hem devlet iktidarını sınırlayıcı hem de o iktidarı hukuka dayandığı sürece meşrulaştırıcı gücü bağrında taşır. Dolayısıyla sivil toplum devletten özerk olmayı içerse de, ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz; devlet iktidarına karşı dikkatli, ama saygılıdır” (Sarıbay, 1998: 29). Sivil toplum ideolojisinin teoriden pratiğe geçişini ifade eden sivil toplum kuruluşları (STK) ise, “yurttaşların ortak bakış, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep vb. temelinde gönüllü olarak bir araya gelip devletin hukuki, idari, üretici ve kültürel organlarının dışındaki alanda meydana getirdikleri dernek, vakıf, sivil girişim, platform, ilişki ağı vb.lerinden oluşan yapılar” (Uğur, 2001: 69) olarak tanımlanmakta; iktidar ve ideoloji kavramlarından soyutlanamamaktadır. Buradan hareketle, belirli ideolojilerden hareket eden STK’ların, iktidarı ele geçirme isteği taşımadığı söylenebilmektedir.

Gene ideolojilerle olduğu kadar iktidarın harekete geçirilmesinde sosyal psikolojik (davranışsal) özelliklerin de önemi yadsınmaz. Bu özellikleri sivil toplum ve sivil toplum ideolojisi ile şekillenip birer kimlik kazanan tüm STK’larda da görmek mümkündür. Çünkü iktidarın kabulü ya da ona baş kaldırış, sosyal psikolojik özellikler olan, itaat, özdeşim ve benimseme süreçleri ile ilgilidir. “Bireyin devletten izin almadan girebildiği

toplumsal ilişkiler, gerçekleştirebildiği toplumsal etkinlikler” (Akat, 1991: 215) olarak kavramsallaştırılabilen sivil toplum; bu nedenle, iktidarın alanının belirlenmesi gibi davranışsal özelliklerle de yakından ilgilidir. Bu ilişkileri kuramsal perspektiften daha detaylı analiz etmeye çalışalım.

1. TOPLUMSAL İKTİDARIN ANALİZİ

Bireysel iktidar bir yana bırakıldığında, kurumsal ve toplumsal iktidar (Anderson, 1994: 18-59) gruplar, sınıflar ve toplumsal bireyler ya da yurttaşlar arasındaki ilişkinin sonucunda oluşur. Etkileşimsel ilişki çok geçmeden etkileyen (denetleyen) ve etkilenen (denetlenen) ilişkisine dönüşür. Bu bağlamda denetleme, bilişsel yönde olduğu kadar, tabi olan grubun, eylemlerini özdenetimini ve davranışlarını da sınırlar. Denetleyen kendi çıkarları doğrultusunda, bir odaya (konsensus yaratabilmek için, yasa, kural, prosedür gibi normatif yolları kullanarak korku yaratabileceği gibi, iletişimsel (söylemsel ve simgesel) yollarla da ikna ve rıza üretimine dayalı bir odaya sağlama yoluna da gidebilir. Bu da, sivil toplum ideolojisinin temsilleri olan STK’ların diğer bir yönüne işaret etmektedir: “Sivil toplum kuruluşları, ihtiyaç duyulduğunda siyasi uygulamaları takip ederek toplumu bilgilendirirken, gerektiğinde toplumun istemediği uygulamalar konusunda kamuoyu oluşturarak baskı unsuru haline gelmektedir” (Yıldırım, 2004: 76). Böylece STK’ların, toplumsal iknanın ve rızanın oluşumunda kilit rol oynadığını söylemek mümkündür.

İktidarın gerçekleştirilmesinde gereksinilen diğer bir özellik, mevki, statü, sermaye ve uzmanlık gibi sayılabileğimiz ayrıcalıklı kaynağa sahip oluşturmaktır. Genel olarak bu kaynak kullanımı, iktidarın alanını genişletmek ya da tabi olanı, bu kaynaklardan mahrum bırakmak için kullanılır.

İktidarın korunabilmesi ve bilişsel denetimi devam ettirebilmesi, ona tabi olanlarca iktidarın arzu, istenç ve niyetlerinin anlaşılabilir, algılanabilir, çıkarsanabilir ve kabul edilebilir olması ile bağlantılıdır. Buna rağmen iktidarın tahakküm altına alınanlar tarafından, zaman zaman işletilen direniş boyutunun da olabileceği hatırlanmalıdır (tarih devrimlerle doludur). Genellikle bu durum iktidarın gücünün kırılması ve iktidar yapılarının değişmesi ile sonuçlanır.

Bu nedenle her iktidarın meşruiyeti ideolojik bir çerçeveyi gerektirdiği kadar davranışsal ön hazırlığı da gerektirir. Davranışsal ön hazırlıklar ise, sivil toplumun ideolojik yansımalarının hayata geçirildiği STK’lar aracılığı ile sağlanabilmektedir. “STK’lar, siyasi görüş yelpazesinin dışında, insanları hangi siyasi görüşten olurlarsa olsunlar ortak ilkeler doğrultusunda bir araya getirmeyi hedefler” (İnanıcı, <http://dergi.tbd.org.tr>,

Erişim: 08.12.2006). Buna göre STK'lar, devletten bağımsız olsa da, devlet mekanizmasını baskı yoluyla ya da çeşitli faaliyetlerle etkileyerek devlet politikalarını yönlendirebilmekte ve iktidarın meşruiyetinin sağlanmasında ve sürdürülmesinde etkili bir rol oynamaktadır.

1.1. İktidarın İdeolojik Altyapısına Farklı Kuramsal Yaklaşımlar

Eagletona göre (Eagleton, 1996: 15-20) ideolojik olmayan hiçbir şey yok gibidir. İnsanların yaratıp ürettiği ve dolaşıma soktuğu her şey ideolojiktir. Althusser, ideolojiyi günümüzde her yana yayılmış ve süregiden pratikler dizgesi olarak görür. Toplumsal, siyasal, kültürel yaşama dair her şey, iletişim araçları, teknoloji, sanat, edimler, düşünceler ve söylem ideolojik özellik taşır (Fiske, 1996: 15-25). Gene Fiske, ideolojinin tüm sınıfların bilincini etkisi altına aldığı içerden işleyerek yaşam biçimini etkilediğini savunur.

İdeoloji Marx ve yandaşlarına göre yanlış bilinç, Gramsci ve Althusser gibi eleştirel akımın temsilcilerine göre hegemonya, Foucault için içi boşalan, Fukayama için ise; sonu gelip yok olan bir olgudur. Günümüzde ise ideoloji dilde ve söylemde yapılanan, toplumsal, siyasal, kültürel gerçeği inşa eden bir olgu olarak görülmektedir.

Literatür tarandığında "iktidar ve ideoloji" ilişkisine farklı yaklaşımlar dikkati çekmektedir. Bu nedenle sivil toplum her yaklaşımda farklı anlamlar taşımaktadır.

a- Liberal ideolojik akım temsilcileri ve kaynağını ona dayandıran, iletişimsel ana akım temsilcileri için iktidar; toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal ortamı ve dinamikleri birleştirip bütünleştiren, uzlaştırıp istikrar yaratan, işlevsel öneme sahip olumlu bir model olarak görülür (Keane, 1994: 26). Gene Fiske; ideolojinin tüm sınıfların bilincini etkisi altına aldığı, içerden işleyerek yaşam bilincini derinden etkilediğini savunur. "Modern devlet yapısında yurttaşlık bilincine dayalı olarak gelişen STK'ların 'toplumsal iyiye' yönelik ortak amaçları olmakla birlikte, kendi etkinlik alanlarında farklı çözüm yolları savunarak, çoğulculuk kültürünün yerleşmesine doğrudan katkı sağladılar. Kısacası, toplumun kültürü de baskıcı, köleci bir yapıdan özgürleştirici, katılımcı ve çoğulcu bir yapıya doğru evrilir" (Kongar, 1991: 109-114).

Günümüzde egemen olan neo-liberal bakış açısında sosyal devlet anlayışı ile birlikte devlet-toplum ilişkisinin iç içeliğinden söz edilerek eleştirilmekte ve demokratik iktidarın yeniden tesisi için siyasal iktidarın, toplumsal yaşama müdahale gücünün daraltılması ve iktidarın sivil toplum kurumlarına yaygınlaştırılmasından söz edilmekte, bu konuda da medya'ya iktidarlar arasındaki dengeyi, istikrar ve bütünleşmeyi sağlayacak, denetleyici

(watch-dog) temsil (representation) ve bilgi aktarıcı rol biçilmektedir. Medya bu konumuyla (iktidarların iktidarı olarak) neoliberal ideolojinin devamlılığında, iktidarların söylemlerinin dikışlenmesi yolu ile, sistemin yeniden üretilmesinde ve devamlılığında rıza yaratarak temel işlevini gerçekleştirecektir (Fincancı, 1991: 1-16). Katılımcı sivil toplum kuramına göre, devlet ve sivil toplum iç içe geçmiş iki yapıdır ve bu kuramda sivil toplum, halkın siyasi faaliyetlere katılımını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, devlet ve sivil toplum ilişkisini yıkmak yerine demokratikleştirmek gerekir ki; medya, bu ilişkiyi düzenleyecek bir kurum olarak görülmektedir. Çünkü STK'ların en büyük özelliği kamuoyu yaratmaksa, kamuoyu oluşumunda en çok söz sahibi olan araç medyadır. "Sivil toplum kuruluşlarının başarısında medya desteğinin büyük bir önemi bulunmaktadır. Bazen en mükemmel çalışmalar medyanın ilgisini çekmediği için kamuoyuna yansımamakta, bazen de bireysel ilişkiler devreye girebilmektedir. Çoğu zaman da çalışmalar medyada olumsuz imajla ve abartılı verilebilmeğe yada görmezlikten gelinebilmektedir" (Ataseven, 1997: 342).

b- Tarihsel gelişimi incelendiğinde, sivil toplumun sadece liberal düşünürlerin ilgi odağına girmekle sınırlı kalmadığı görülmektedir. Liberal yaklaşıma tepki olarak geliştirilen Marx'tan-Frankfurt Okulu temsilcilerine, kültürel çalışmalardan, yapısal ve post yapısalci görüş savunucularına kadar uzanan bu yelpazede, iktidar-ideoloji ilişkileri eleştirel perspektifle değerlendirilmiştir.

Marx ve yandaşları iktidarın oluşumunu ve sürekliliğini ekonomik sınıf ilişkileri ve işbölümü bağlantısı ile açıklarlar, iktidar; üretim araçları ve sermayeyi elinde tutan yönetici (burjuva) sınıfının, işçi (proleter) sınıfı üzerindeki tahakkümü ve denetimine denk gelmektedir. Toplumda maddi güce sahip olanlar, ideolojik ve entelektüel güce de sahip olmaktadır. Farklı bir anlatımla, başat ideoloji, ideolojik yeniden üretim araçlarını denetleyenlerin, yeni yönetici sınıfın ideolojisidir. Ancak yönetici sınıf kendi çıkarına dayalı ideolojisini gizleme eğiliminde olduğu için onu genelleyerek ya da doğallaştırarak uzlaşım ortamı yaratmakta, bundan türeyen iktidar da hegemonyacı biçim almaktadır (Habermas, 1997: 235). "Marx, siyasal otoritenin tek merkezde toplanması ve devlet örgütlenmesinin yaygınlaşmasını, eski burjuva toplumunun yıkılması ve onun yerine yenisinin konması olarak değerlendirir" (Yıldırım, 2004: 168). Buna göre, sivil toplum Ortaçağ sonu burjuvazilerinin toplumsal hareketidir ve üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutanların mülkiyetsizlere zorla boyun eğdirme aracıdır. Sivil toplum, Marx'm gözünde olumsuz bir yapı taşımaktadır.

“Marx’a göre, gerçekte her yönetici sınıf kendinden önceki sınıfa göre daha geniş kapsamlı çıkarları temsil eder. Yönetici sınıf sadece toplumsal ortak menfaat olarak sunulan şeylere dayanarak değil, aynı zamanda önceki yönetici sınıfa oranla daha geniş bir çıkarlar yelpazesine hizmet ettiği için iktidara gelir. Ancak bir kere işbaşına gelen yönetici sınıfın kendine özgü çıkarları zamanın ilerlemesiyle daha açık bir hal alır” (Marshall, 1999: 299) ki; bu da hegemonya olarak ifade edilir. Buna göre Marx, sivil toplumun, sadece kendi çıkarlarına hizmet ettiğini düşündüğünden, sivil toplumu ve STK’ları bir yanılsama aracı olarak değerlendirir.

Gerçekliklerin, iktidara tabi olan öznenin bilincinde çarpıtılarak algılanmasını sağlanması ile yanlış “bilinç oluşur”. Yani özneler kendi gerçeklerinin, burjuva çıkarının maskesi olduğunu kendilerinden gizleme eğilimine girdikleri zaman yanlış bilinç kökleşir ve hegemonik iktidar bu yolla varlığını sürdürür. Ayrıca Marx devletin baskı gücü olarak (hükümetin, yönetimin, ordunun, mahkemelerin ve hapishanelerin) zor kullanarak ve denetimi ele alarak, iktidarı devam ettirme çabası içinde olduğunu ileri sürerek, nihai olarak işçi sınıfının burjuvaziyi ele geçirip, toplumdaşların egemen olduğu iktidarsız bir toplumsal proje öne sürer.

Marx’ın ekonomik temelli, sınıfsal ilişkiler çerçevesinde ele aldığı ve alt yapının üst yapıyı belirlediği şeklindeki iktidar analizi, daha sonra Adorno, Marcuse, Horkheimer gibi isimlerin yer aldığı Frankfurt Okulu temsilcilerince, ekonomik indirgemecilik yapıldığı gerekçesi ile eleştirilmiştir. Ortaya attıkları Kültür Endüstrisi kavramı ile çalışmalarında kültürel yapıya daha fazla ağırlık vermişlerdir. Kapitalist sistemin devamlılığında, iktidarın pekiştirme aracı olarak kültür endüstrisinin ve onun ürünlerinin başat rolü üzerine dikkatler toplanmıştır (Slater, 1977: 23-30).

Daha sonraki dönemde eleştirel çalışmalar yapanlar, dünya yüzündeki ekonomik kırılganlığın sonuçlandığı devrimler ve savaşlara karşılık, bu denli kendi içindeki paradoksal öğelere rağmen, (Marx’ın düşüncesinin tam tersine) kapitalist sistemin devamlılığının altında yatan etkenlerin analizine yönelmişlerdir.

Belirtilen sistemin devamlılığında ilk yanıt Althusser’den gelmiştir (Althusser, 1994: 15-20). Althusser iktidarın varlığını sürdürmede ve yeniden üretiminde, devletin başvurduğu baskı araçlarından çok, onun ideolojik aygıtlar olarak tanımladığı (aile, eğitim, din, sanat ve merkezi olarak medya) aygıtlarla gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Ona göre ideoloji, tüm sınıfları kapsayan, her yana yayılmış, fikir düşünce ve bilişsel evrenleri etkileyen içsel olan, pratikler ve ilişkiler örüntüsüdür. İdeoloji çağırma ve seslenme biçimi ile, iktidarın söylemlerini yaymakta ve tahakküm altına almak istediği

öznelerin kabulü çerçevesinde, iktidar meşrulaşmakta ve yeniden üretilmektedir.

Gene Gramsci'de iktidar onun hegemonya kavramıyla içerilmektedir. Hegemonya toplumsal sınıflar veya gruplar ve bunlar içindeki ilişki örüntüsünde, egemen olan grupların iktidarını doğal ve meşru gösteren oydaşma durumuna karşılık gelir. Başat olan ideolojik güç, baskı altına aldığı kitlenin onayını alarak kültürel bütünleşme yolu ile rıza üretmektedir. Diğer bir ifade ile, hegemonik aygıtlar, kurumsallaşma işlevinin yerleştirilmesinde ve kurumsal kültürün üretilerek ortak duyu yaratmasında önemli katkı sağlarlar. Açık bir anlatımla hegemonya Gramsci'de iktidarın ve rızanın bileşimine dayanır. Hegemonya sadece yönetici sınıfın, kendisine tabi olan iktidar sınıfı kendi çıkarlarına uyum göstermede zorlaması ile değil, kendisine tabi olan sınıfların bir bütün olarak, toplumsal formlar üzerinde de otorite uygulaması ile de ortaya çıkar. Bu nedenle başat sınıfların sadece yönetmesi yeterli olmayıp, yönlendirme işlevini de gerçekleştirmesi gerekir. Sonuçta hegemonya sadece ekonomik alanda değil, devlet, siyaset ve üst yapılar düzeyinde tabi olanların içerilmesi ve rızanın üretilmesi ile olanaklıdır. Bu görüşlere koşut olarak, İngiliz kültürel çalışmalar geleneğinin temsilcileri de; iktidarın sadece zorlama ile değil, kültürel oydaşım süreci içinde anlam kazandığını ifade etmektedirler (Hall, 1994: 39-47, 191). Gramsci sivil toplumu açıklarken, ideolojiyi esas almaktadır. O'na göre; "toplumsal bir grubun, toplumun bütünü üzerindeki siyasal ve kültürel hegemonyası, devletin etik bir içeriği olarak sivil toplum derken sivil toplumla ideoloji neredeyse örtüşen kavramlar olarak kabul edilmektedir" (Özbek, 2000: 122). Gramsci ile literatürde olumlu bir anlam kazanan sivil toplum, rıza yaratma ve ikna temellidir. Sivil toplumu mevcut hegemonyalar sağlayan özel ilişkiler olarak açıklayan Gramsci, Marx'ın aksine sivil toplumun ekonomik olmayan kültürel, dini ve demokratik boyutlarını öne çıkarmıştır.

Bu akımın temsilcilerinden olan iktidar ilişkilerinde, ilişki süreci boyunca müzakere ve pazarlık yapıldığından söz eder. Bu bağlamda medya bu pazarlık işlevini üstlenir. Sınıf farklılıklarını bir bütün içinde çoğulculuk yaratacak şekilde dokur. Hall, medyanın sunduğu çoğulluğun, söylem tartışmaları içindeki oydaşmaya dönüşebilecek öğeleri seçmedeki ustalığına işaret ederek, geri kalan öğeleri ve söylemleri marjinalin sessizliğine ittiğini ifade eder. Bu nedenle okur ya da izler kitleye, iletilenlerin kod açımında karşıt ve çoklu okuma yönteminden yararlanmalarını önerir.

e- Yakın dönemdeki iktidar ideoloji konusundaki çalışmalar dil, söylem ve anlam üretimi üzerinde devam etmektedir. Yapısalcı ve post

yapısalcı düşünürler, iktidar ve ideolojilerin, sadece sınıf ilişkilerine indirgenemeyeceğini, bir bütün olarak toplumsal gerçekliğin, onun yapısal bileşenlerinin ve ortak duyunun üretiminde dil, söylem (semiyoloji= göstergeler) ve onun ürettiği anlam halesinin de (signification) yer aldığını ifade etmektedirler (Sarup, 1997: 37-47). Bu bağlamda, iktidarın söylem içinde gömülü olduğunu ve gene söylem yoluyla inşa edilebileceğini de eklemektedirler. Buna göre, belirli ideolojiler içinden anlam kazanan STK'ların her biri, temsilcisi olduğu ideolojinin söylemi ile hareket etmekte ve savundukları ideolojinin toplumsal boyutta oluşmasına, korunup pekişmesine ya da dönüşmesine yol açmakta, bir diğer ifade ile, savunulan ideolojinin yeniden üretilmesine yardımcı olmaktadır.

Özellikle yapısal akımın temsilcilerinden olan Saussure dilin bir gösterge sistemi olarak ve gösteren (maddi kısmı) gösterilen (çağrıştırdığı kavram) boyutları ile, toplumsal pratikleri, öznenin bilincini ve algısal şemalarını nasıl belirlediğini ifade ederken, bu yolla dilin farklı iktidar gruplarında nasıl bir mücadele alanı olarak işlediğini vurgulamış olmaktadır. Ona göre, iktidar ve ona tabi olanlar arasındaki ilişkiyi kuran ve pekiştiren söylemdir. İdeolojik olarak kodlanan mesajlar söylem yolu ile bilinçleri etkiler ve özneleri inşa eder. Açık bir anlatımla görsel ya da yazılı kitle iletişim araçları, iktidarın ideolojik olarak kodladığı mesajları söylem yolu ile aktararak, bilgi inanç, rıza ve ona dayalı ortak duyu oluştururlar (Kula, 2004: 48-53). Bir başka deyişle, sivil toplum; yakın durduğu ya da içinden beslendiği ideoloji çerçevesinde, iktidarı meşrulaştıracak söylemlerin kitle iletişim araçlarından üretilip aktarılmasına ve bu sayede yaratılacak ortak bilinç ile, iktidarın ve hakim ideolojinin toplumsal kabulünün gerçekleşmesine yardımcı olur.

Barthes göstergebilimde daha derinleşerek, söylemin ardındaki anlamlandırmayı düz ve yan anlamlandırma olarak sınıflamıştır. Ona göre yan anlamlar özgün, kültürel ve ideolojik kodları taşır ve düz anlama aktarılarak doğallaştırılır. Bu nedenle özneler ideolojik kodlu iktidar yapılarının farkına varamazlar, bu yolla güdümlenmeleri kolaylaşır. Bu ekole göre sivil toplum düz anlam olarak; kar amacı gütmeksizin toplumsal iyinin elde edilmesine yönelik gönüllü çalışan örgütlü insanların oluşturduğu bir toplulukken, yan anlam olarak; iktidarın sahip olduğu hakim ideoloji çerçevesinde aktarılmak ya da pekiştirilmek istenen söylemlerin ve anlamların toplumsal olarak kabul edilmesini sağlamayı amaçlayan, iktidarı ve hakim ideolojiyi meşru kılan ve bu yolla toplumsal iknayı gerçekleştiren etkili bir mekanizma olarak algılanmaktadır.

Post yapısalcı dönemin temsilcilerinden olan Laclau, Mouffe, Foucault, Derida ve diğerlerine göre de söylem, iktidarı, güç ilişkilerini ve ideolojiyi sarmalayan anlamlar halesi olarak, bağlamından koparılmadan süreç içinde analiz edilmelidir. Söylemi iktidarın dolaysız tezahürü olarak gören Derida öznenin kaynak ya da merkez olma özelliğini yitirdiğini ve her şeyin, söylemin nesnelere birleştirici dizgesine göre anlam kazandığını ifade etmektedir. Foucault da ideoloji kavramının kurtarılamaz bir biçimde içinin boşaldığını ifade ederken, ideolojiyi bilimle özdeşleştirmekte, onun bilgi ve hakikat ürettiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda da iktidara olumlu nitelik atfetmektedir. Böylece iktidar yapılarının ilgi alanı öznenin tüketimi ve nesneye kaymaktadır (Kula, 2004: 70-80).

1.2. İktidarın Örgütsel Davranış Açısından (Sosyal-Psikolojik) Analizi

Örgütsel davranış açısından iktidar, sosyal ilişki içinde olan aktörün ya da grubun, kendi beklenti ve çıkarları doğrultusunda ve bağımlılık temelinde kendine tabi olanları güdüleme potansiyeli olarak görülür (Robbins, 2001: 350). Bu bağlamda bakıldığında; etki, bağımlılık ve denetim iktidarın varlığının olmazsa olmazıdır.

İşlevsel olarak bağımlı kılabilmenin derecesi yükseldikçe, iktidarın etki alanı genişler ve yoğunlaşır. Bu koşullarda ondan etkilenen sosyal algısı, etkileyenin denetiminin kabulüne bağlıdır. Gene etkileyen aktör, etkisi altına aldığı grup ya da bireyleri denetim altında tutabilmek için bağımlılık derecesini giderek artırır.

Bağımlılık; iktidarın sahip olduğu kaynakların önemli olması kadar, kıt olmasından (alternatif seçim kaynaklarının yetersizliğinden) ve kaynakların birbiri yerine ikame edilememesinden kaynaklanır.

İktidarın davranışsal olarak diğer bir özelliği de onun sosyal etkinin bir boyutu olan denetimi içermesidir. Çoğu zaman sosyal etki, denetim ve otorite birbirleri ile karıştırılan ancak farklı olan kavramlardır (Conrad, 1998: 267). Esasen STK'lar iktidarın çizdiği ideolojik sınırlar içinde hareket etmekte ve iktidarın ideolojisini meşru kılmaktadır.

Sosyal etki doğal gelişen bir süreçte oluşur ve daha geniş ve genel bir psikolojik alana sahiptir. Hedeflediği kişilerin duygu, düşünce ve davranış örüntüsünü doğal süreç içinde ikna ve telkine dayalı uyma yaratacak biçimde değiştirir (Luthans, 2001: 427). Bu durum, STK'ların da temel misyonunu açıklamak için kullanılabilir. Çünkü STK'lar, demokratik bir platform yaratarak toplumdaki hedef kitlelerin, sivil toplum ideolojisine göre duygu, düşünce ve davranışlarında istenen değişimi göstererek-sosyal etkilenme yolu ile-iktidarı kabul ya da reddetmesinde etkili olmaktadır.

İktidara dayalı etki ise tam tersi, hedeflediği kitlede denetim ve bağımlılık yaratma potansiyelini taşır. Diğerlerinin üstünde üstünlük yaratma güdüsünün yüksekliği, onların gönülsüz uyma davranışı göstermelerine neden olur.

Otorite, iktidar yapılarının biçimselleşmesi, standartlaşması ve yasallaşmasıdır. Oysa iktidarın buna gereksinimi yoktur. İktidar hedefini psikolojik sözleşme alanı içinde etkiler.

Robbins günümüzde popularitesini artıran liderlik olgusunun hem sosyal etkiye hem de iktidar ilişkilerine sahip olması nedeni ile, sosyal etki-iktidar konusunun bu örnekle daha iyi belirtilebileceğini söyler. Bu bağlamda liderle amacı arasında uyum vardır ve amaca ulaşmak için lider sosyal etkiyi kullanır. Lider için iktidar amaca ulaşmada sadece bir araç olarak görülür. Oysa iktidar'ın amaç uyumluluğu yoktur. İkinci fark sosyal etkinin yönü ile ilgilidir. Liderde etkinin yönü aşağı hareketliliktedir. Oysa iktidarın yönü, yukarı, aşağı ve yatay işler çok yönlüdür. Üçüncü fark, liderliğin katılımcılığa ve paylaşıma dayanmasıdır. İktidar için bu söz konusu değildir. Politik taktikler ve stratejiler üzerinde yoğunlaşırlar (Robbins, 2001: 357).

Bazı davranış bilimciler, çeşitli kültürler üzerinde yaptıkları iktidar yapılarında genel bazı özellikler saptamışlardır (Peper, 2002: 269).

İktidar, statükonun korunmasına yöneliktir, bu nedenle kendi stratejik çıkarlarının korunması için kurallar koymakta ve hem kurallar hem de çıkarlar; gücü olanlar ve olmayanlar arasındaki fark yaratanlarca korunmaktadır (Conrad, 1998: 193).

İktidar aynı zamanda sosyal bulaşmaya açık bir olgudur. Örgütsel yaşama nüfuz ederek yayılma özelliği gösterir. Psikolojik arka planda herkes itiraz etse de ona bir parça sahip olmak ister. Çünkü yoksunluğu, bağımlılığı artırdığı kadar, kişilerin özbenliğini yaralayıcıdır. Kişilerde kapana kısılmış hissi yaratarak, onları hayal kırıklığına sürükler.

Bu bağlamda bakıldığında, tabi olan bireylerin alternatif kaynaklara sahip olmamasının yanında, kendi yetenek, tutum ve değerleri konusundaki kendilik algısının düşüklüğü ya da belirsizliği, gene bu kişilerde mevcut endişe yüksekliği hoşgörü düşüklüğü, biz (bütünleşik) kültürel yapıda toplumsal gelişim sürecini tamamlaması, iktidara boyun eğmesi ve onu rahat kabullenip, karşı koyamaması eğilimini artıran etkenlerdir (Kağıtçıbaşı, 2002: 217-157). Demokratik rejimlerin vazgeçilmez aktörleri arasında yer alan sivil toplum, katılımcı demokrasinin yaygınlaşarak tabana yayılması ya da toplumsal faydanın gözetilerek ülke adına yararlı işler yapılması gibi eylemleri çağırıştırdığından, çoğu zaman bireylere yüksek bir özgüven

duygusu vermekte ve bu yolla bireylerin kendilik algılarını geliştirip iktidar ile ilişkilerini düzenlemektedir.

İktidarlar örgütsel ortamın özelliğine, iç ve dış çevrenin konjonktürel durumuna göre açık ya da kapalı biçimlerde ortaya çıkarlar. Freuç ve Raven günümüzdeki organizasyonlarda geçerliğini gösteren 5 açık iktidar biçiminden söz etmektedir (Luthans, 2001: 445).

a- Açık İktidar Biçimleri;

(Ödül, Ceza, Yasal Güç, Uzmanlık ve Referans)

- **Ödül Gücü:** Etkileyen aktörün, etkilenene maddi ve manevi ödüller sağlayarak denetimi ele geçirmesi ve onu bağımlı kılmasıdır. Etkilenenler gereksinimlerinin giderileceğini ve kararlı bir sonuca ulaşacağını düşünürler (Kariyerde ilerleme, ücret artışı, kadro beklentileri bu türdendir).
- **Ceza Gücü:** Etkileyenin, denetimini korkuya dayalı olarak bağımlı kıldığı iktidar biçimidir (Fiziki ya da psikolojik özelliklidir. Tehdit, şantaj, ceza verme vb). Statü yüksekliği buna etkindir. Ancak; etki kaynağının statüsü, ceza kapasitesini içerebilmeli ve cezanın da uygulanabilir nitelikte olmalıdır.
- **Yasal Güç:** Statü ve rollerin sağladığı biçimsel denetime dayalı, bir bağımlılık ilişkisidir. Aynı zamanda bu iktidar tipi ceza ve ödül gücünü de içerir.
- **Uzmanlık Gücü:** Güç kaynağının, yetenek, bilgi, yeterlilik ve deneyiminin ona kazandırdığı denetim ilişkisi, durumudur.
- **Referans Gücü:** Etkileyenin kişilik yapısının ona kazandırdığıdır. İyi bir imaj yaratması, izlenim yönlendirebilmesi, işbirlikçilik, saygınlık, destekçilik, sosyallik gibi onun karizması ile ilgili, özdeşim temeline dayalı denetim mekanizmasının geçerli olduğu iktidar biçimidir.

Yatay ve esnek ilişkileri temel alan günümüz örgütsel yapı ve dinamiklerinde en etkili olan iktidar biçimi, uzmanlık, referans ve ödül gücüne dayanandır. Ceza, ve yasal güç tipleri sadece korkuya bağlı bağımlılıktan kaynaklanan itaati doğurur. Bunun da bireyin inisiyatifini engelleyip, doyum düzeyini düşürdüğü saptanmıştır. Oysa uzmanlık ve referans gücünü temel alan iktidarlar; özdeşim kurmak ve benimsemek (doğru bilgiyi içselleştirme ve sonunda tutum değişimi yaratma) yolu ile güdüleme sağlayabilmekte, çok geçmeden güdüleme eşittir iş haline gelmektedir (Robbins, 2001: 437). Sözü edilen 5 açık iktidar biçimi,

STK'larda da kullanılmakta ve her biri STK üyelerini ve genel anlamda toplumdaki hedef kitleleri, daha iyiye motive etmekte ve bu yolla STK'ların etki düzeyini genişletmede aktif rol oynamaktadır.

Örgütsel davranış dinamikleri arasında açık güçten daha fazla etkilenim alanına sahip olan güç tiplerinden bir başkası da "gizil" (kapalı) güçtür. Gizil güç daha derinden giden ve örgüt yapısına gömülü olan, iktidarı pekiştiren ve üreten güç tipidir. (İfade edilmese de açık güç biçimlerinin temelinde yer alan güç tipidir).

Çoğu zaman tabi olanlar, gizil gücün farkına varamadıkları için, herhangi bir direnç gösteremezler (Frost, 1997: 172). İktidar varlığını ritüeller, mitler, yapıtımlarla besleyerek sürdürür. Göze çarpmayan ama anlam halesi genişleyen ve göstergelerle ortaya çıkan bu etki türü sonucunda, özneler rahatlıkla iktidar ve örgüt yapısı ile bütünleşirler.

Örgüt ideolojileri buna en güzel örnektir. İdeoloji kısa dönemde göstergelere kodlanarak ve örgüte gömülü olarak, örgüt ve çalışanların kültürel kimliğini belirler, bu yolla, örgüt amacının gerçekleşmesini, karar süreçlerindeki aşamaları, saptanacak strateji ve politikaları etkiler. Çok geçmeden örgütün değerleri, bireyin değerlerine dönüşür. Birey adeta doğal kimliğinden uzaklaşarak, ona giydirilen sanal kimlikle bütünleşir. Özellikle günümüz örgütlerinde, örtük işleyen güç sayesinde, doğal kimlikten, yasal kimliklere (sanal) doğru bir geçiş yaşanıldığı ve bunun da misyon, vizyon, izlenim yönetimi gibi eğretilmelerle gizlendiği belirtilir. Hatta uyum sürecini hızlandıracak özel eğitim programları ve kurslar buna katkı sağlamaktadır. Bu süreç telkin yöntemi ile, bilişsel evrenleri etkilemekte, inanç ve ilgileri değiştirmektedir. Çok geçmeden sanal kültürel ortam içinde doğal kimliğinden soyutlanan ve sanal kimliğe dönüşen bireyin bunu algılayamadığı (yanlış bilinç) ve rıza üretiminin sağlandığı belirtilmektedir (Peper, 2003: 358).

İktidarlar, çoğu zaman iktidarını pekiştirmek için çeşitli strateji ve güç taktiklerinden yararlanırlar. Örgütsel ortamda yaygın olarak kullanılan bazı iktidar (güç) taktikleri şunlardır.

Bir nedene dayandırma, koalisyon girişimi, pazarlık, aşırı güven sergileme, otoriteye sığınma ve yaptırım uygulamadır.

2. YAZILI BASIN ÖRGÜTLERİNDE İKTİDARIN GÖRÜNÜMÜ

Medya örgütleri, aynı çatı altında toplanan, kamusal hizmet üretim işlevleri ile, tecimsel işlevlerin bir arada gerçekleştirildiği ve bu farklılaşmaya karşılık, işlevler arasında sıkı organik bağların mevcut olduğu karmaşık yapıları örgütlerdir. Doğal olarak bu karmaşa, iktidar yapı ve

uygulamalarına da yansımakta, iktidar yapıları ve biçimlerini bir yandan farklılaştırıp çoğullandırırken, diğer yandan da, kaynak dağılımı ve ideolojik bağımlılık temelinde bütünleştirmektedir.

Medya örgütlerindeki bu denli çoğullaşan ve karmaşık nitelik taşıyan iktidar yapı ve biçimlerinin, bu kısa araştırmada incelenmesi mümkün olmadığı için, konu sınırlandırılarak yazılı basında iktidarın; a- Söylem yolu ve b- Söylem içinde görünümü, ile c- Örgütsel davranış boyutu ile iktidarın görünümü ele alınıp irdelenmekte ayrıca davranışsal boyutu, bir alan araştırması ile desteklenmektedir.

2.1. Yazılı Basında İktidarın Söylem Yoluyla Görünümü

Diğer kurumlarla karşılaştırıldığında, hiçbir kurumun söylem türü medya kurumlarının söylem türü kadar etkili değildir. Çünkü medyanın söylemleri günümüz teknolojisinin ilerlemesi ile eşanlı olarak geniş bir izler (okur) kitle tarafından paylaşıldığı için (zaman, mekan, uzam boyutunun ortadan kalkmasıyla), söylemlerin etkileme güç potansiyeli de devasa boyutlara erişmiştir. Özellikle bunlar içinde olan gazete haberlerinin, diğer görsel ve işitsel medya metinlerine nazaran, kamusal alanı sulamada ve kamusal bilginin içeriklerini ve örgütlenişini belirlemede, inanç ve değerler hiyerarşisini oluşturmada ve bunlara bağlı olarak uzlaşım sağlamada rolü ve çabası inkar edilemez. Buna ek olarak, gazete metinlerinin algılanıp, bellekte tutulması daha kolaydır, nitelikleri ve konuya verdikleri önem daha fazladır. Konuları daha detaylı vermekle birlikte gerekirse, görsel fotoğraflarla desteklemektedir. Metin oluştururken daha araştırmacı ve daha yoruma ve bilgiye ağırlık verme gayreti içindedir. Dahası, bu metinleri bir yana bırakıp, daha sonra tekrar tekrar okuyup, eleştirel yorum yapmanız kolaylaşır. Bu özellikleri onun daha fazla etki yapmasına ve ikna gücünü artırmasına yol açar.

Gene diğer görsel ve işitsel medyada olduğu gibi, gazetelerde de hizmet üretimi ile ilgili pek çok iktidar sahibi yer alır. (Bu iktidar sahipleri sembolik sermayedarlar, sembolik seçkinlerdir). Bu iktidar sahipleri dolaylı olarak toplumsal iktidar yapılarının üretiminde ve onların ideolojilerinin pekiştirilmesinde, iktidar yapılarının meşrulaştırılmasında, özerk ve özgül bir rolü üstlenirler.

Bu bağlamda medyadaki iktidar sahipleri, gazetecilere bir yandan toplumsal iktidar sahiplerini nasıl empoze edeceklerini öğretirken, diğer yandan da kendi örgütsel iktidarına nasıl bağlı kalılabileceğini, ikinci toplumsallaşma sürecinde öğretirler. Sivil toplum medya ile yakın ilişkiler kurarak, medyanın gücünü arkasına almak ve bu yolla geniş kitlelere

ideolojisini aktarmak istemekte ve toplumsal boyutta kabul edilmeyi beklemektedir.

Gazete metinlerindeki ya da verilen haberlerdeki söylemlerin üretimi, sembolik sermaye temeline dayalı sembolik iktidar seçkinlerince belirlenir ve denetlenir (Bordieu, 1984: 276). Bu grupların; kendi alanlarında söylem türlerini belirlemede ve ilgili kararların verilmesinde, göreceli özgürlükleri ve üstünlükleri vardır. Özellikle söylem başlıklarını, stillerini, sunum sıralarını, önem derecesini, hangi sayfada yer alınacağını, hangi genişlik ve puntolarla yazılacağı gibi konularda, biçimsel denetimi uyguladıkları kadar, gündem saptanırken, kamunun ne hakkında ve ne ölçüde düşünmesi gerektiğini de belirleme hakkına sahiptirler. Bu nedenle sembolik seçkinler (iktidar) kamusal bilginin, inançların, tutumların, normların, değerlerin, ahlakın ve ideolojilerin ve toplumsal iktidarın üreticisi ve pazarlayıcısıdır. Açık bir anlatımla, onların sembolik iktidarı aynı zamanda ideolojik iktidarının yansımalarının bir biçimidir (Anderson, 1994: 277). Bu bağlamda söylemler, ona kodlanan ideolojiler aracılığı ile toplumsal iktidar yapılarını üretirken, pekiştirerek ve dolaşıma sokarak, bilinçleri etkilerler ve bu konuda da uyuşmanın kapsamını belirlerler.

Eşanlı olarak bu sembolik seçkinler, diğer toplumsal iktidar gruplarından bağımsız değil, onlarla dolaylı ittifak halindedir. İdeolojik bağlamda yerine getirdikleri iş, diğer iktidarların ideolojik alanını beslemeye ve desteklemeye yarar. Ekonomik, sosyal, kültürel nitelikli bu gruplar, sınıflar ya da ulus ve dünya bölgelerindeki bu seçkinler, kaleme alacakları yazıların söylem değerini belirlerler. Bu nedenle diğer toplumsal grup seçkinleri ile uyuşım içinde olmak durumundadırlar.

Bu nedenle sembolik seçkinlerin toplumsal gerçekliğin ve ilişkilerin biçimlenmesinde ve iktidarın inşasında ya da bu alana tesirde, bu yolla özerklikleri görece kısıtlanır.

Zaman zaman diğer toplumsal seçkinlerle, yazılı basın seçkinleri arasında çatışma ya da uzlaşmazlık yaşansa da, tümüyle buna karşı koymaları, meydan okumaları ve başkaldırıları olasılık dışıdır. Bu durum radikal basın için dahi geçerlidir. Zaten yasal sınırlamalar da bu yönde işler. Kulak verilmediğinde tehditler derinleşir ve sonuçta söylemler gene başat ideoloji ve iktidar yapılarını taşıyacak kadar esnekleşir (Hall, 1994: 281).

Ayrıca sembolik seçkinlerin, toplumsal iktidarın ideolojisini yayabilecekleri, enformasyonu esnekleştirip yönlendirebilecekleri geniş bir sembolik strateji repertuvarlarının da olduğu kesindir. Zaman zaman ekonomik, siyasal ve ahlaki nedenler sunarak, zaman zaman da, toplumsal iktidar seçkinlerinin lehine olan söylemleri abartıp aleyhte olanları

tırpanlayarak iletişimi diledikleri tarafa çekebilirler. Mitler, ritüeller, eğretilmeler ve retorikler söylemlerin estetik ya da korku boyutunu abartmada ve pekiştirmede toplumsal parçalanmışlığı gidermede sığınılacak liman olarak görülmektedir.

2.2. İktidarın Söylem İçinde Üretimi:

Tüm söylemler daha önce de söz edildiği gibi düz ve yan anlamların taşıyıcısıdır. Düz anlamlar nesnel gerçekliğe işaret ederken, yan anlamlar kültürel kodlar ve ideolojilerin taşıyıcısı olarak görülürler. Daha sonra yan anlamlar düz anlama eklenerek doğallaştırma işlevi gerçekleştirilir. Bu perspektiften yaklaşıldığında, yazılı basın söylemlerinin içinde ideolojik kodlamaya dayalı, iktidar yapılarının gömülü olduğu görülür (ataerkil, feminist, dini liberal ya da eleştirel vb.). Laclau ile Mouffe'nin belirttiği gibi, söylemler eklenme ve bitleştirme yolu ile toplumsal bölünmüşlük ve parçalanmışlıkları, ya da gedikleri ortadan kaldırarak, toplumsal iktidar yapılarının üretilip meşrulaştırılmasında ve toplumsal uyulaşım içinde yeniden kurmada hayati önem taşırlar (Dijk, 1987: 283).

Açık bir anlatımda iktidar söylem içinde ve ona gömülü olarak ve dolaylı yollardan, bir betimleme içinde temsil ya da iktidar seçkinlerinin ideolojilerinin meşrulaştırılması şeklinde ortaya çıkar ve ikna edici özelliği ile, tabi olanların bilişsel şemalarını istedik boyutta inşa etmek için, ödüller, vaatler, retorikler, mitler ve eğretilmeler kullanarak güçsüzleri ikna eder ve tüketildiği anda da yeniden üretilir. "İktidar, iletişimin bu türünü, iktidar sahibi ve iktidara tabi olan açısından olası yapmaktadır. Sembolik olarak genelleştirilmiş bir iletişim aracı olan iktidar, basitleştirilir ve iletişimin karmaşık yapısı içinde, genelleştirilmesi nedeniyle, çeşitli durumlarda iletişime giren kişiler tarafından aynı şekilde yorumlanan bir işleve sahip olur" (Damlapınar, 2005: 92). STK'lar ise hedef kitlelere yönelik ortak referans alanı yaratacak iletişim örüntüleri ile toplumda rıza yaratma ve toplumu ikna etme işlevi görmekte ve bu yolla iktidarın ideolojisinin meşruiyetini sağlamaktadır.

2.3. Basın Örgütlerinde İktidarın Davranışsal Boyutu

Basın örgütlerinin örgütsel yapısının biçimsel düzenlenişi, aynı zamanda onun ne türde bir iktidar yapısına sahip olduğunun göstergesidir.

Fordist dönemdeki iç ve dış konjonktürel koşullar, o döneme ilişkin yönetsel hiyerarşik basamakların arttığı (dikey farklılaşmanın yer aldığı), örgütsel biçimleri zorunlu kılmış ve bunlar içindeki iktidar örüntüleri ile daha katı ve merkezi uygulamalarla, iş akışı sağlanmıştır (Barrett, 2000: 82).

Oysa, günümüzün karmaşık, belirsiz aşırı rekabetçi ve teknolojiye dayalı konjonktüründe iç ve dış çevre taleplerini (post fordist dönemin

gereği olarak) karşılayabilmek için basın örgütlerinin yapıları yönetsel hiyerarşik kademelerin ortadan kaldırıldığı, basıklaştığı (matrix) yapılara göre değişikliğe uğramıştır. İktidar yapı ve uygulamaları günün koşullarına göre esnekleşmiştir. Bu yapı içindeki uygulamalarda; insan kaynakları merkeze alınmış, denetim ve bağımlılık ilişkisinden çok, sosyal-pisşik alanın genişlediği ve sosyal etkileşim örüntüsünün yaygınlaştığı iktidar biçimlerine geçilmiştir. Davranışsal perspektiften iktidar biçimlerine yaklaşıldığında bu yapılarda iktidar hem açık biçimde; ödül, ceza, yasal, uzmanlık ve referans (Luthans, 2001: 421) gücü olarak kendisini hissettirmekte, hem de açık güç biçiminin arka planında yer alan, gizil güç biçimleri dediğimiz, söylemdeki anlamlarla; yani eğretilmeler, ritüeller, mitler, eğretilmeler, yapıntılar, imajlar, izlenim yöntemi, beden dili vb. ile kendini hissettirmektedir.

Özetle, sosyal-psikolojik (davranışsal) boyutu ile iktidar; mevcut sistemin ideolojilerini örgüt içindeki davranışlara ve söylemlere kodlamak sureti ile, bir yandan kendi iktidar yapısını yeniden üretirken diğer yandan da kendisine tabi olan bireylerde; farklılık, yaratıcılık, işten doyum sağlama gibi paradigmaları yerleştirerek onlarda yapay bir mutluluk hissi yaratmakta ve rızaya dayalı işlevini tamamlamaktadır.

3. ARAŞTIRMA

Bu konuda İzmir yazılı basın örgütlerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma “iktidarın davranışsal boyutu” ile ilgili olup, “betimsel” bir nitelik taşımaktadır.

Dış ve iç çevresel değişime bağlı olarak, yeniden yapılanma sürecine giren basın örgütleri, günümüzde giderek merkeziyetçilikten uzaklaşmakta ve örgütsel yapılarında olduğu kadar, yönetici-yönetilen etkileşiminde ve davranış örüntülerinin benimsenmesinde, neo-liberal ideolojinin gerektirdiği esnek değerleri benimsemektedir.

Bu bağlamda düşünüldüğünde;

Araştırmanın Amacı: İzmir yazılı basın örgütlerindeki, iktidar biçimlerinin, iktidardaki aktörlerin, uyguladığı stratejilerin saptanarak, yönetici ve basın çalışanları ilişkisinin bu sürecin hangi aşamasında olduğunun belirlenmesidir. Bu nedenle, iktidardaki aktörlerin dışında kalan ve onlarla sürekli etkileşim içinde olan, basın çalışanlarının (muhabirlerin), yöneticileri hakkındaki kanaatlerinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Kısıtları: Araştırma İzmir’deki ulusal ve yerel ölçekli yazılı basın çalışanları üzerinde gerçekleştirildiği için genelleme

yapılamaz, kuramsal kısmı destekleyici niteliktedir ve betimsel bir özellik taşımaktadır.

Araştırmanın Değişkenleri: İktidar (yönetim) biçimi bağımsız; Algılanan yönetici-muhabir etkileşimi, (muhabirle ilişki örüntüsü, bağımlı kılma, güç stratejileri) bağımlı değişken olarak alınmıştır.

Araştırmanın Hipotezi:

H₁: Ulusal ve yerel ölçekli yazılı basında uygulanan iktidar biçimleri ve iktidardaki aktörlerin uyguladıkları iktidar stratejileri (taktikleri) farklılaşmaktadır.

H₂: İktidar biçimleri merkezîyetçilikten uzaklaşarak esnekleşmektedir.

H₃: İktidardaki aktörlere, muhabirlerin bağımlılığı azalmakta ve özgürlük alanları genişlemektedir.

H₄: İktidardaki aktörlerin iktidarlarını pekiştirmek ve yeniden üretmede başvurduğu stratejiler, neo-liberal ideolojinin özelliğini taşımaktadır.

Araştırmanın Evreni: Evren, ulusal ölçekli (Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Türkiye, Zaman, Akşam) yazılı basın işletmelerinde ve yerel ölçekli (Yeni Asır, Yeni Gün ve Gazetem Ege)yazılı basın işletmelerinde çalışan muhabirleri kapsamaktadır.

Araştırmanın Örnekleme: İstatistiksel tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen, ulusal ve yerel basın örgütlerinde çalışan muhabirlerdir. Basın örgütlerine gidildiğinde çalışan muhabir sayılarının oldukça düşük olduğu dikkati çekmiş ve yazılı basın bünyesindeki muhabirlerin tamamına yakını araştırmaya dahil edilmiştir. Bu nedenle evreni temsili de doğal olarak sağlanmıştır. Araştırma 125 muhabir (75 yaygın basın, 50 yerel basın çalışanları) üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Tekniği: Üç başlık altında toplanan (faktör analizi sonucunda) 16 soruyu içeren ve tutum ölçeği formatında düzenlenen soru kağıdından oluşmaktadır. Ayrıca gözlem ve mülakat tekniklerinden de yararlanılmıştır.

Sorular:

Birinci başlık altında toplanan sorular 6 güç tipi dikkate alınarak hazırlanmıştır. Muhabirlerden, yönetici-muhabir ilişkisini dikkate alarak, yöneticilerinin kendilerine uyguladığı güç tipleri konusunda, kanaatlerini belirtmeleri istenilmiştir. Bu başlık altında sıralanan güç tipleri; **ceza gücü** (karşısındakinde korku yaratan, işi zorlaştıran), **ödül gücü** (sözel, maddi ve manevi yarar sağlayan), **yasal güç** (statüsünden kaynaklanan yasa ve yönetmeliklerin ağırlıklı uygulamasına dayanan), **uzmanlık gücü** (bilgi, yetenek ve uzmanlık özelliğini öne çıkaran), **referans gücü** (karizmatik

özelliklerini öne çıkaran güç biçimi), **gizil güç** (ima etme) olarak belirlenmiştir.

İkinci başlık altında toplanan üç soru muhabirin, yöneticisine bağımlı olma nedenlerinin saptanmasına yöneliktir. Bunlar: **Belirsizliğin** (iç ve dış çevresel değişime bağlı nedenler, örgütün el değiştirmesi, büyüyüp, küçülmesi, grev beklentileri, teknolojik yeniliklerin yol açtığı), **kaynakların eşit olmayan dağılımının** (kariyerde ilerleyememe korkusu, kadro alamama sıkıntısı, işine son verilmesi vb) sonuçlandığı ve **muhabirlerin alternatif kaynaklara sahip olmayışından** (iş bulma olanağının olmayışı, sosyal güvence yetersizliği gibi), nedenler olarak saptanmıştır.

Üçüncü başlık altında toplanan 7 soru, yöneticinin iktidarını pekiştirmeye yönelik uyguladığı stratejiler (taktikler) ile ilgilidir. Bu bağlamda muhabirlere, kendileri ile olan iş ilişkisinde, yöneticilerinin en çok kullandıkları stratejilerin neler olduğunu belirtmeleri istenmiştir. Bunlar sırası ile: **Neden gösterme** (mantıklı ve tarafsız görünmek için verilerden hareket etme), **koalisyon girme** (işbirliği yapma), **pazarlık yapmak** (her iki tarafında çıkarının, kazan kazan ilkesine dayandırılması), **aşırı güven sergileme** (kendilik algısı yüksekliği nedeniyle ben merkezci davranarak, muhabirleri soyutlama), **otoriteye sığınma** (kendisinin üstündeki yöneticilerin desteğini arkasına aldığı sık sık yineleme), **yaptırma başvurma** (tehdit ve ceza uygulama yolunu tercih etme) olarak belirlenmiştir.

Verilerin Değerlendirilmesi: Veriler toplanıp, kodlandıktan sonra, E.Ü. Bilgisayar Böl., İstatistik Dairesince analiz edilmiştir (F. dağılımı, çapraz tablolaştırma, T testi, Mann Whitney testi ve korelasyon).

Bulgular

1. Yapılan istatistiki analiz sonucunda, ulusal ve yerel ölçekli basın örgütlerine ilişkin (iki bağımsız grup), iktidar biçimleri, bağımlılık nedenleri ve uygulanan stratejiler konusunda, muhabir yanıtlarına göre, bir farklılaşmanın olmadığı T testi sonuçları göstermiştir. T testi parametrik bir test olduğu için, gruplar arasındaki farklılığın olup olmadığı ikinci kez, N Par testi (Mann Whitney) ile tekrar denenmiş gene istatistiksel anlamda bir farklılık bulunamamıştır (Bkz. Tablo 1). Bulgular sonucunda H_1 hipotezi red edilmiştir.

TABLO I: Ulusal ve Yerel Ölçekli Basın Çalışanlarının Kanaatlerine Göre İktidar Biçimleri, Muhabir Bağımlılığı, Yöneticinin Uyguladığı Stratejiler Arasındaki Farklılaşma

Muhabirlerin Kanaatleri	Grup	N	t	Sig (2 tailed)
Yöneticilerin Uyguladığı İktidar Biçimleri	1	75	,120	,905
	2	50	,120	,905
Yöneticiye Bağımlı Olma Nedenleri	1	75	,063	,950
	2	50	,062	,950
Yöneticinin Uyguladığı İktidar Stratejileri	1	75	,187	,852
	2	50	,188	,852

N(1) = 75 (ulusal ölçekli basın çalışanları)

N(2)=50 (yerel ölçekli basın çalışanları)

Daha sonraki uygulamalarda toplam değerler göz önüne alınmıştır.

2. Günümüzün örgütsel sistem anlayışında, itaate dayalı, çalışanlarda istedik boyutta tutum ve davranış değişimi yaratmayan ve onların güdülerini engelleyen, ceza vermeye yönelik eğilimler terk edilmekte, bunun yerine çalışanların bilgi ve yeteneklerinin geliştirilmesine olanak sağlayan, onları yaratıcı kılan ve mesleki kimliklerini zenginleştirdiği düşünülen, uzmanlık ve referans gücüne doğru yönelimler desteklenmektedir.

Bu bağlamda, muhabirlere yöneticileri ile olan ilişkileri dikkate alındığında, belirtilen 6 güç tipi içinde, yöneticilerinin hangi güç tipini kendilerine uyguladıkları konusunda kanaatlerini belirtmeleri istenilmiştir.

TABLO II. Uygulanan İktidar Biçimlerine İlişkin Muhabirlerin Kanaati

İktidar Biçimleri	Tamamen Katılıyorum %	Kısmen Katılıyorum %	Kararsızım %	Katılmıyorum %	Hiç Katılmıyorum %
Ceza	18,4	36,8	11,2	20,8	12,8
Ödül	22,4	46,4	18,4	8,0	4,8
Yasal	13,6	28,0	13,6	40,0	4,8
Uzmanlık	16,0	24,8	22,4	30,4	6,4
Referans	26,4	39,2	18,4	14,4	1,6
Gizil (Örtük)	16,8	28,0	12,0	32,0	11,2

Tablo II incelendiğinde, muhabirler yöneticilerinin daha çok ödül (%68.8) ve referans (%65.6) gücüne ağırlık verdiklerini belirtmişlerdir. Uzmanlık gücünün uygulanırlığı konusundaki kanaatleri %40.8 gibi daha alt seviyelerde kalmıştır. Bu durum öznenen çok nesneye yönelindiğinin bir

işareti olarak algılanabilir. Ayrıca veriler ceza vermeye yönelik gücün %55.2’lerde olduğunu göstermektedir. Sonuçlardan neo-liberal değerlerle, geleneksel değerlere bağlı statükocu eğilimlerin birlikte uygulandığı görülmektedir. Bu sonuçlara bakılarak H₂ hipotezinin kısmen doğrulandığı belirtilebilir.

3. Bağımlılık düzeyinin yüksekliği, muhabirlerin özerk alanının kısıtlanması, buna karşılık iktidarın denetim alanının genişlemesi anlamına gelmektedir. Bağımlılığı pekiştiren en büyük etkenler, dış ve iç çevresel belirsizliler (değişim, örgütün el değiştirmesi, grev beklentileri, örgütün büyüüp, küçülmesi gibi nedenler olabildiği gibi, kaynak dağılımındaki adaletsizlikler (kadro ve kariyerde ilerleme) ve muhabirlerin alternatif kaynaklara sahip olmamasından (iş bulamama, sosyal güvence eksikliği) kaynaklanabilir.

Bu konuda muhabirler iktidara bağımlı olma nedenlerini Tablo III’te belirtmektedirler.

TABLO III. Muhabirleri İktidara Bağımlı Kılan Faktörler

Denetime Bağlı Bağımlılık Nedeni	Tamamen Katılıyorum %	Kısmen Katılıyorum %	Kararsızım %	Katılmıyorum %	Hiç Katılmıyorum %
Belirsizlikler	20,0	35,2	8,8	28,0	8,0
Kaynak Dağılımındaki Eşitsizlik	21,6	37,6	13,6	16,0	11,2
Alternatif Seçeneklerin Olmaması	20,8	24,0	12,0	24,8	18,4

Muhabirler yöneticilere olan bağımlılığın en fazla kaynakların adil olmayan dağılımından %59.2 kaynaklandığını, ancak dış ve iç çevresel belirsizliğinde %55.2 onları oldukça rahatsız ettiğini belirtmişlerdir. H₃ kısmen doğrulanmıştır.

4. Üçüncü başlık altında toplanan 7 soru iktidardaki aktörlerin güç ilişkilerini meşru kılmak ve devam ettirebilmek için, muhabirlere karşı en yaygın olarak kullandıkları stratejilerin (taktik) belirlenmesine yönelik olarak düzenlenmiştir.

Yöneticilerin çalışanlara uyguladığı stratejiler, kendi yasal gücünden kaynaklandığı kadar, içinde buldukları örgüt kültüründen ve çalışanların ona boyun eğme kapasitelerinden de etkilenmektedir.

TABLO IV. İktidardaki Aktörlerin Başvurduğu Stratejiler

Güç Stratejileri	Tamamen Katılıyor %	Kısmen Katılıyor %	Kararsız %	Katılmıyor %	Hiç Katılmıyor %
Neden Gösterme	17,6	24,8	22,4	25,6	9,6
Arkadaşça Dav.	16,0	27,2	16,8	24,8	15,2
Koalisyon GİRME	14,4	22,4	16,0	33,6	13,6
Pazarlık Yapmak	12,0	34,4	17,6	21,6	14,4
Aşırı Güven Sergileme	8,8	23,2	20,0	31,2	16,8
Otoriteye Sığınma	12,0	28,0	16,8	31,2	12,0
Yaptırıma Başvurma	30,4	36,0	14,4	12,8	6,4

Tablo 4 incelendiğinde, tablodaki ilk beş sırada uygulanan stratejilerin, neo-liberal sistemin değerleriyle ilgili, diğerlerinin ise geleneksel değerlerle ilgili olduğu dikkati çeker. İzlendiği gibi muhabirler, yöneticilerinin kendileri ile olan ilişkilerinde en fazla %66.4 yaptırıma yönelik stratejilerin uygulandığını ifade etmektedirler. Diğer esnek olan stratejiler, yaklaşık %32.0 ile %46.4 dolaylarında kalmaktadır. Bu durum yöneticilerin statükoyu sürdürme konusunda daha ısrarlı davrandıklarını ancak, diğer esnek değerlere de başvurduklarını göstermektedir. H₄ hipotezimizde kısmen doğrulandığı ifade edilebilir.

5. Üç başlık altında toplanan ve muhabirlerin kanaatini yansıtan verilerin (iktidar biçimleri, bağımlılık nedenleri ve yöneticilerin uyguladığı stratejiler) bir biri ile ilişkisinin olup olmadığı araştırıldığında orta düzeyde ve pozitif ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Diğer bir deyişle uygulanan iktidar biçimleri yoğunlaştıkça, muhabirlerin bağımlı olma nedenleri de artmakta ve iktidardaki aktörlerin iktidarlarını pekiştirmek için başvurduğu stratejilerde de bir artış söz konusu olmaktadır.

TABLO V. Muhabirlerin Uygulanan İktidar Biçimlerine Bağlı Olma Nedenlerine ve Uygulanan Stratejilere İlişkin Kanaatleri Arasındaki İlişki

Spearman's rho	İktidar Biçimi	Bağımlı Olma Nedeni	Uygulanan Stratejiler
Uygulanan İktidar Biçimleri	r= 0.000 p= , N= 125	r= 0.369** p= 0.000 N= 125	r= 0.336** p= 0.000 N= 125
Bağımlı Olma Nedeni	r= 0.369** p= 0.000 N= 125	r= 1.000 p= , N= 125	r= 0.271** p= 0.002 N= 125
Uygulanan Stratejiler	r= 0.336** p= 0.000 N= 125	r= 0.271** p= 0.002 N= 125	r= 1.000 p= , N= 125

Spearman's, ** p<0.01 (2-tailed)

SONUÇ

Yazılı basın örgütlerinin her evresinde iktidar biçim ve dinamikleri değişime uğrasa da, bir mücadele eksenini ve bir denetim mekanizması olarak varlığını hissettirmiştir. Bu yapının karşısında durabilecek zaman zaman ona destek olup zaman zaman onu sorgulayabilecek yegane güç de sivil toplumun etkinliğidir.

Gene bu örgütlerde iktidarın inşası, meşrulaşması ve yeniden üretiminde, geçerli olan ideolojilerin payı büyük olduğu kadarda iktidarı eyleme sürükleyecek olan davranışsal (sosyal psikolojik) kazanımların ve tekniklerin rolü hayati önem taşımaktadır.

Bu nedenle bu çalışmada basın örgütlerinde iktidarın görünümü ve işleyimini daha iyi anlayabilmek için onun arka planı genel ve kuramsal çerçevede incelenmiştir. Açık bir anlatımla;

İktidarın ne olduğu, iktidarı olumlayan (liberal ideoloji) ve eleştirel (yanlış bilinç, hegemonya ve söylemde iktidar – ideoloji ilişkisi) kuramsal bakış açılarına yer verilerek incelenmiştir. İktidarın genel olarak ideolojik ve davranışsal temeli oluşturulduktan sonra,

a- Yazılı basın metinlerinde söylem yoluyla ve söylem içinde iktidarın nasıl inşa edilip yeniden üretildiği,

b- Yazılı basında örgütsel davranış boyutu ile açık ve örtük işleyen iktidar yapıları irdelenmiş ayrıca bu konuda betimsel nitelikli bir araştırma yapılmıştır.

Araştırma bulguları, İzmir yazılı basın örgütlerinde iktidar yapısı ve işleyişi bakımından ulusal ve yerel ölçekli basın temelinde bir farklılaşma olmadığını ortaya koymuş ve H1 hipotezinde ileri sürülen görüşler reddedilmiştir.

Günümüzün iş ve hizmet odaklı basın örgütlerinde en çok yeğlenen ve bilgi toplumu olmanın bir göstergesi olarak, bilginin ve yetenek geliştirmenin içselleştirmesine dayalı uzmanlık gücünün yerine, imaja ve özdeşime dayalı, referans ve ödül gücünün ağırlıklı olması, neo-liberal sistemin değerlerine koşut olarak, iktidar yapılarının, öznenen çok nesne üzerinde odaklanıldığını düşündürse de, diğer taraftan ceza gücünün de azımsanmayacak düzeyde olması bize statükonun korunmasına yönelik bir çabanın da sarf edildiğini göstermektedir. Muhabirlerin kanaatlerine dayanılarak, İzmir yazılı basın örgütlerinde uygulanan iktidar biçimlerinin, henüz geçiş aşamasındaki sürecin özelliklerini taşıdığı ifade edilebilir (H₂ kısmen doğrulanmıştır).

Gene bulgular, muhabirlerin özgürlük alanını kısıtlayan ve onları iktidara bağımlı kılan en önemli etken olarak, kaynakların adil olmayan dağılımını göstermektedir. Bu durum, örgütsel çevrede olduğu kadar, kamusal işlevlerin yerine getirilmesinde büyük çaba sarf eden muhabirlerin güdü kaybına neden olan bir engel olarak değerlendirilebilir.

İktidardaki aktörlerin meşruiyetini sağlamada başvurdukları stratejiler arasında en çok tercih edileni, yaptırıma yönelik stratejilerdir. Bunun yanında diğer esnek stratejilere de yer verilmektedir. Ayrıca iktidar biçimleri, bağımlılık nedenleri ve iktidarın kullandığı stratejiler arasında pozitif korelatif ilişki saptanmıştır. Veriler göz önüne alındığında H₃ ve H₄ hipotezinin de kısmen doğrulandığı söylenebilir.

Özetle; muhabirlerin kanaatleri dikkate alındığında, İzmir basın örgütlerindeki iktidardaki aktörler, söylem içinde ve söylem yoluyla olduğu kadar, davranışsal örüntülerinde de kendi meşruiyetini sağlamak ve kendini yeniden üretebilmek için, ağırlıklı olarak statükocu davranmakla birlikte, neo-liberal sistemin esnek değerlerine yer vermektedirler. Bu durumda basın örgütlerinin henüz geçiş aşamasında olduğu ve bu sürecin oldukça sancılı atlatılacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu sürecin sivil toplumun ve örgütlerinin etkinliği sayesinde başarılabacağı söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

Akat, A. S. (1991). *Sosyal demokrasi gündemi*. İstanbul: Armoni Yayıncılık.

Althusser, L. (1994). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (çev. Alp Öztürk). İstanbul: İletişim Yayınları.

Anderson, B. (1994). *Hayali cemaatler* (çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayıncılık.

- Ataseven, G. (1997). Sivil toplum kuruluşları ve kadın, *Yeni Türkiye Dergisi* Sayı: 18.
- Barrett, M. (2000). *Markstan Foucault'a ideoloji* (çev. Fethi Adayay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bordieu, P. (1984). *Medya, iktidar ve ideoloji* (çev. Mehmet Küçük). Ankara: Ark Yayınları.
- Conrad, J. (1998). *Organizational power faces and symbolic forms*. London: Sage Pub.
- Damlapınar, Z. (2005). İktidar ve kitle iletişim araçları üzerinden rıza üretimi, *Medya ve siyaset ilişkileri üzerine*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Dijk, T. V. (1987). *Söylemin yapıları ve iktidarın yapıları*. Ankara: Ark Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (çev. Mahmut Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fincancı, Y. (1991). *Sivil toplum*. İstanbul: T.S.E.S.A. Vakfı Yayınları.
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş* (çev. Süleyman İrvan). Ankara: Ark Yayınları.
- Frost, P. (1997). *Power politics and influence handbook of organizational communication*. Newbury: Sage Pub.
- Habermas, J. (1997). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (çev. Tanıl Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hall, S. (1994). *Kültür, medya ve ideolojik etki* (çev. Mehmet Küçük). Ankara: Ark Yayınları.
- İnanıcı, H. (2002, 10 Haziran). Sivil toplum kuruluşları ve hukuki yapısı. Türkiye Bilişim Derneği, <http://dergi.tbd.org.tr/halukinanic.htm>, 08.12.2006.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2002). *Yeni insan ve insanlar*. İstanbul: Evrim Yayıncılık.
- Keane, J. (1994). *Demokrasi ve sivil toplum* (çev. Necmi Erdoğan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kongar, E. (1991). Sivil toplum ve kültür, *Sivil Toplum* (Ed. Y. Fincancı). İstanbul: Tüses Yayınları.
- Kula, N. (2004). *Televizyon reklamlarında yer alan ideolojiler ve toplumsal cinsiyetin inşası* (yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Luthans, F. (2001). *Organizational behavior*. Newyork: Mc Graw Pub.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- McLellan, D. (1999). *İdeoloji* (çev. Ercüment Özkaya). Ankara: Doruk Yayınevi.

- Özbek, S. (2000). *İdeoloji kuramları*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Peper, G. (2002). *Methapors and organizational cultures*. Columbia: Carolina Pub.
- Peper, G. (2003). *Organizational cultures*. Columbia: Carolina Pub.
- Robbins, S. (2001). *Organizational behavior*. Newyork: Prentice Pub.
- Sarıbay, A. Y. (1998). *Siyaset, demokrasi ve kimlik*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Sarup, M. (1997). *Post-yapısalcılık ve post-modernizm* (çev. Baki Güçlü). Ankara: Ark Yayınları.
- Uğur, A. (2001). Yeni demokrasinin yeni aktörleri, *Merhaba sivil toplum* (der. Taciser Ulaş). İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları.
- Slater, P. (1977). *Frankfurt okulu* (çev. Ahmet Özden). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2004). *Demokrasi, sivil toplum kuruluşları ve yönetim*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

